

SAMENVATTING

Charles Hartshorne kan als een van de meest prominente vertegenwoordigers van de *Procesfilosofie* worden beschouwd. Men zou hem zelfs de eerste procestheoloog kunnen noemen. Zijn theïsme berust op de metafysica die ten grondslag ligt aan het denken van de vader van de *Procesfilosofie*, Alfred North Whitehead. Maar een uitlating die Hartshorne doet in een van zijn laatste gepubliceerde interviews werpt dan een ander licht op zijn denken. Op de vraag om welke bijdrage aan de theologie hij herinnerd zou willen worden, antwoordt hij: “my Anselmian Principle”. In het werk van Hartshorne lijkt Anselmus echter geen opvallende plaats in te nemen. Opvallend in het werk van Hartshorne, verwant als het is met de *Procesfilosofie*, is veeleer dat hij het klassieke theïsme bekritiseert en het door de Griekse filosofie beïnvloede idee van God grondig wil hervormen. Hartshorne wil bijvoorbeeld het Aristotelische substantialisme als grondslag van de ontologie vervangen door de relatie. Ook is Hartshorne vernieuwend door zijn originele tweepolige definitie van God: God heeft twee dimensies, de ene contingent, de andere noodzakelijk; door de ene staat God in directe relatie met de wereld, door de andere is God absoluut transcendent.

De aandacht die Hartshorne op zijn *Anselmian Principle* gevestigd heeft, vormt een aanwijzing voor de manier waarop zijn werk bestudeerd en geïnterpreteerd kan worden. Dit proefschrift heeft tot doel de plaats die het *Anselmian Principle* in het filosofische en theologische denken van Hartshorne inneemt te onderzoeken.

Ik heb getracht aan te tonen, dat in de uitwerking van Hartshornes metafysica Anselmus, in het bijzonder zijn ontologisch argument, een prominente rol speelt. Bovendien heb ik geprobeerd te laten zien met hoeveel originaliteit en kracht Hartshorne het ontologisch argument van Anselmus verdedigt tegenover een van de belangrijkste bezwaren daartegen ooit ingebracht, namelijk het bezwaar van de filosoof J.N. Findlay.

Deze heeft in een belangrijk artikel over Anselmus' bewijs van het bestaan van God, de conclusie getrokken dat een zo gedefinieerde God niet kan bestaan. De reactie van Hartshorne op de argumentatie van Findlay heeft naar mijn opvatting Hartshorne gebracht tot de ontwikkeling van zijn *Anselmian Principle*. Doordat Findlay en Hartshorne begrippen als noodzakelijkheid en contingentie in de discussie hebben ingevoerd, hebben zij aan het debat over het ontologisch argument een nieuwe relevantie verleend. Indien God als het Hoogste wezen gezien wordt, dan kan het niet anders of God bestaat, dat wil zeggen, dan bestaat God noodzakelijk. Maar de moderne logica stelt, dat uit wat noodzakelijk en abstract is, niets concreets, niets contingents kan voortvloeien. Men zou kunnen menen, dat met deze laatste stelling, door Hartshorne "de paradox van Findlay" genoemd, het debat ten einde was. Maar dit is juist niet zo. Dit moment in het debat is juist het uitgangspunt voor Hartshornes *Anselmian Principle*.

Hartshorne betoog in reactie op het standpunt van Findlay verloopt in twee stappen. Eerst biedt hij, in het spoor van Norman Malcolm, een tweede vorm van het ontologisch argument van Anselmus. Deze vorm blijft gevrijwaard van de kritiek van Kant, omdat Kant deze vorm niet gezien heeft en omdat het niet gaat om de vraag of bestaan als predikaat behandeld kan worden, maar om de vraag hoe noodzakelijk bestaan te denken is. Dan weerlegt Hartshorne, met behulp van de moderne logica en de categorie modaliteit, het idee dat er niets concreets kan voortvloeien uit het abstracte. In God, die in het argument van Anselmus gedefinieerd wordt als "datgene waarboven niets groter gedacht kan worden", doet zich nu juist het enige geval voor waarin noodzakelijkheid en contingentie in een individu samengaan en waarin, met andere woorden, absoluut en relatief samengaan. Hier vinden we de bipolariteit van God en het neoklassieke theïsme van Hartshorne terug, maar hier dringen we ook door tot de diepere grond waarop die rusten: het *Anselmian Principle*.

Er zijn nog twee anderen die ook op originele wijze over de tweede versie van het argument van Anselmus hebben geschreven, Norman Malcolm en Alvin C. Plantinga. Malcolm en Hartshorne hanteren beiden de tweede vorm van het argument van Anselmus; en om hun bijdrage aan het debat over het bestaan van God kan niemand meer heen. Maar om de bezwaren van Findlay te keren gebruikt Malcolm niet dezelfde intellectuele strategie als Hartshorne. Als leerling van Wittgenstein richt Malcolm zich op het taalspel dat elk spreken over God bepaalt. Het begrip God, zegt Malcolm, is altijd nauw verbonden met menselijke ervaring en emoties. Daarom is het voor hen die deze ervaring van oneindigheid en onbeperkteheid nooit hebben gekend, moeilijk het begrip God te vatten. Toch is het enigermate te vatten in relatie tot, bijvoorbeeld, grenzeloos schuldbesef.

Ten slotte vergelijk ik, om de relevantie van deze studie over het *Anselmian Principle* te kunnen peilen, de resultaten van Hartshorne met de door de filosoof Alvin C. Plantinga getrokken conclusies. Deze twee denkers verdedigen, elk op zijn manier, de geldigheid van het theïsme. Ook Plantinga houdt rekening met de tweede vorm van het ontologisch argument die door Hartshorne en Malcolm is gevonden. Het blijkt echter dat Plantinga niet de bedoeling heeft een antwoord op de paradox van Findlay te geven, maar op een ander bezwaar.

De besproken denkers gaan verschillende wegen al naar gelang de verschillende accenten die zij op onderscheiden elementen in het debat over het ontologisch argument leggen: de een benadrukt de taal en het taalspel (Malcolm), de ander begrippen als noodzakelijkheid en contingentie (Hartshorne), de derde de eigenschappen van God (Plantinga). Dit wijst erop, dat het debat over het ontologisch argument een intellectuele uitdaging vormt die ook na eeuwen niets aan actualiteit en kracht heeft ingeboet.

